

9. Бібліографічний список «Музейна педагогіка» з музейної бібліотеки Музейного інформаційно-ресурсного центру [Електронний ресурс] http://pmu.in.ua/museum_pedagogics/museina_pedagogika_museinii_info_resours_center

Євгеній Левінзон

(Кам'янець-Подільський)

БАГАТОШАРОВЕ ПОСЕЛЕННЯ СМОТРИЧ І (УРОЧИЩЕ ТАТАРИСКИ)

Територія Середнього Подністров'я надзвичайно багата на археологічні пам'ятки – від доби нижнього палеоліту до Нового часу. Саме таку картину ми можемо спостерігати на вищезгаданому поселенні поблизу с. Смотрич (передмістя Кам'янця-Подільського, до 1946 р. – с. Татариски).

Це поселення є унікальною археологічною пам'яткою – на орній частині поля археологами за десятиліття зібрано підйомний матеріал, що відноситься до доби пізнього палеоліту, культури Трипілля-Кукутень (ВІІ 4000–3700 до н.е. і СІІ 3400–2750 до н.е.(?)), черняхівської культури II-V ст., Київської Русі XII-XIII ст. та Модерну XVII-XVIII ст. [Винокур, с. 6-7].

Урочище Татариски розташоване на високому розлогіму плато (Рис. 1), що обмежується зі сходу каньйоном р. Смотрич, а з півночі – струмком Дібруха. Серед звичайних кам'ячан ця місцевість відома під умовною назвою «поле з хрестом» (у північно-східному куті плато встановлено великий кований хрест, а поруч пам'ятник «Семи культур»).

Вперше тут було відкрито залишки найбільш виразного поселення – трипільського, зробив це ще 1926 р. краєзнавець, археолог та художник Кость Іларіонович Кржемінський, який, на жаль, був репресований та розстріляний 1937 р.

Найімовірніше, що дослідник відкрив це поселення, під час розвідок, організованих під егідою Є. Й. Сіцинського, що якраз тривали у 1925–1926 рр. [Старенький, с. 144–145]. Можемо зробити припущення, що про знахідки слідів

трипільської культури в цій місцевості «батько подільської археології» знав ще до 1926 р., проте, на жаль, в його записах ми цього не знаходимо [Старенький, с. 153].

Інформація про відкриття Татариського поселення саме К. І. Кржемінським, досі залишається маловідомою в сучасній історіографії. Сліди трипільської культури в цій місцевості дослідник вперше виявив, як вже зазначалось 1926 р., а вже наступного року він заклав на полі шурф. Ось як описував ці події сам археолог: «Разом із учнем Художньої школи С. Морозом року 1927 я зробив обслідування цього поля та маленький, приблизно 70 см. × 70 см розвідковий розкоп. Всі знахідки передано до Кам'янецького Історичного музею.

На поверхні цього поля, у східній частині його багато знаходять шматків порізного випаленої печини, попсованої оранкою, і різних черепків посуду з добре відмуленої та випаленої глини із слідами пофарбування червоною фарбою та рідше темно-червоною з білою. Тут знайдено три уламки фігурок, один із них – це бедро ноги, розміром близько 10 см (...)

В напрямку на південь і захід череп'я та печини меншає на поверхні поля, а далі на віддаленні по цих напрямках щось на 300 кроків, зникає. Тут зроблено розвідковий розкоп. На глибині 2 та 3 штихів знайдено щось із 25 невеличких фрагментів посуду з добре випаленої глини, частина їх помальована червоною фарбою, два-три фрагменти посуду з крихкої темно-бурої глини з домішкою перетертих скійок, 2 шматки кремінних ножів, щось із 10 шматків різних порозбиваних кісток і також кілька скійок. Четвертий штих – суцільний лес, що не дав ніяких знахідок» [Кржемінський, с. 68]. На жаль, майже всі довоєнні матеріали фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (далі – К-ПДІМЗ) були або знищені, або залишились без інвентарної документації, що унеможлиблює пошук знахідок 1926-1927 рр.

Наступні, відомі нам, дослідження були проведені лише через 20 років, а про роботу «ворога народу» К. І. Кржемінського всі забули.

Так, 1947 р. О. П. Черниш після відкриття Підзамецького поселення (передмістя Кам'янця-Подільського), організував розвідку в ур. Татариски, що «дала можливість виявити величезне трипільське поселення», «що займає увесь мис

північніше від села Татариськи». Серед знахідок: один скребок і монохромна та прочерчена трипільська кераміка» [Трембіцький, с. 345]. Під час цієї розвідки було виявлено і верхньопалеолітичні знаряддя, зокрема крем'яні відщепи та пластини [Черныш, с. 83, № 291].

1953 р. під час риття ями під стовпи ЛЕП на глибині 1 м І. А. Іваницьким було виявлено унікальну енеолітичну мідну сокиру-мотику. Знаряддя збереглося не повністю, робоча частина мотики відсутня. Зберігається у фондах К-ПДІМЗ (Арх № 1466) [Збенович, с.138-139, рис. 2.5].

Зі слів С. К. Шкурка, поселення було відкрито краєзнавцем, дослідником трипільських пам'яток Поділля М. С. Борковським 1955 р. [Шкурко, л. 46], проте, як бачимо, Сергій Кирилович помилявся. Микола Семенович Борковський, у свою чергу, і надалі проводив неодноразові розвідки на поселенні в 1950–1970-х рр. (матеріали зберігаються у фондах К-ПДІМЗ). Зокрема 1954 р. та 1963 р. знайдено було фрагменти статуєток (Арх 757; Арх 752), а 1967 р. знайдено частину біноклеподібної посудини (Арх 983) та багато іншого.

1956 року в пошуках черняхівських нашарувань М. О. Тихановою тут було закладено декілька шурфів, проте виявлено було лише горизонт трипільської культури [Тиханова, л. 15].

У фондах К-ПДІМЗ зберігається велика кількість артефактів Трипілля, це зокрема, збори В. Гейчука 1956 р., учнів Кам'янець-Подільської СШ № 1 В. Новицького і П. Гайдамашука 1964 р., краєзнавця С. К. Шкурка, 1966–1968 рр.

До обстеження поселення неодноразово долучалась експедиція Кам'янець-Подільського педінституту ім. В. П. Затонського (нині – К-ПНУ ім. І. Огієнка) у період 1970-1980-х рр., у складі І. С. Винокура, А. Ф. Гуцала, М. Б. Петрова, В. П. Мегея та ін. Отож, велика кількість різночасового матеріалу з цієї пам'ятки перебуває у фондах Науково-дослідної лабораторії археології К-ПНУ ім. І. Огієнка. Серед знахідок слід загадати: 3 фрагменти антропоморфних статуєток середнього етапу Трипілля, крем'яні знаряддя, орнаментовані стінки столового та кухонного посуду, ціла мініатюрна ритуальна посудинка, посуд черняхівської культури і давньоруського часу, гарматне ядро і керамічна люлька доби модерну.

В подальшому розвідкові дослідження не припинялись, велику кількість матеріалу зібрано П. А. Болтанюком 2009 р. Зокрема, стінки трипільських посудин, крем'яні знаряддя, великий фрагмент кубка класичного етапу тощо.

У березні 2016 р. автором на крайній західній частині плато, на межі з яром, що відділяє поле від дороги до села, також виявлено трипільську кераміку. Знахідки трипільських старожитностей у західній та південній частині ділянки доводять те, що поселення займає всю територію плато.

Протягом 25–26 серпня 2017 р. в рамках геофізичної літньої школи Geoscience Field Camp in Ukraine під координуванням О. А. Лошакова було проведено геофізичні дослідження в різних частинах Кам'янця-Подільського та його околиць. Не оминули геофізики і ур. Татариски, в межах досліджуваної ділянки «Хрест» (Рис. 2), ними було виконано 4000 м² високоточної магнітної зйомки у північно-східній частині плато. У результаті проведеної зйомки, ймовірно, виявлено було залишки трипільських площадок, які ще не були зруйновані сільськогосподарською технікою [Лошаков, арк. 13-14]. На жаль, команда дослідників не обстежила центральну, західну та південну частину плато, які, на сьогодні, є найбільш цікавими для археологів.

У вересні 2017 р. збір підйомного матеріалу проведено автором та М. О. Сльозкіним, дещо пізніше – П. А. Болтанюком та І. Р. Гусич.

Аналогічні розвідкові обстеження було проведено автором та І. О. Стареньким навесні 2018 р., тоді було зібрано знаряддя верхнього палеоліту, велику кількість орнаментованого посуду та 2 зернотерки трипільської культури, незначні фрагменти кераміки черняхівської культури та давньоруського часу, а також поруч з поселенням було виявлено гарматне ядро орієнтовно XVII ст. (матеріали проходять камеральну обробку).

Провівши дослідження керамічних комплексів цього поселення, відомий трипільознавець Т. М. Ткачук дійшов висновку, що поселення в ур. Татариски відноситься до мерешовської групи другої фази розвитку, що входить до раковецького локально-хронологічного утворення [Ткачук, с. 52, 54]. Щодо етапу

СП, то наявність старожитностей фінального Трипілья поки що залишається під питанням та потребує ґрунтовнішого дослідження.

Старожитності верхньопалеолітичного часу, черняхівської культури, давньоруського та модерного часу досі достатньо не досліджені, через їх відносно невелику кількість.

Поселення було включено до реєстру пам'яток археології місцевого значення, як щойно виявлений об'єкт археології, згідно розпорядження Хмельницької ОДА № 194/99-р від 18.05.1999 р.: «Поселення IV-II тис. до н. е. уроч. Татариська, на правому березі р. Смотрич № 560» [Захар'єв, с. 294].

Проте, вже не одне десятиріччя поспіль унікальна багат шарова пам'ятка руйнується сільськогосподарською технікою та чорними археологами. Останні шурфування були проведені більш як півстоліття тому! І це при такій незначній відстані від Кам'янця-Подільського. «Шурфуються» активно тут лише «чорні археологи». Досі науковці достеменно не можуть сказати, яка точна площа пам'ятки, якою є стратиграфічна картина на сьогодні. Маса зібраного матеріалу лежить у наукових фондах та приватних колекціях «мертвим вантажем» й досі чекає на введення у науковий обіг.

Як ми бачимо, багат шарове поселення Смотрич I (уроч. Татариски) є більше ніж перспективним об'єктом для археологічних досліджень, воно заслуговує на комплексне вивчення, інтерпретацію та охорону, як і загалом всі пам'ятки археології в Україні, які, на жаль, зараз тотально знищуються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винокур І. С., Петров М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – Хмельницький, 1983. – 50 с.
2. Захар'єв В., Шпаковський С. Проблемні питання пам'яткоохоронної роботи на пам'ятках та об'єктах археології міста Кам'янець-Подільський // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2017. – Т. I. – С. 290-294.
3. Збеневич В. Г. Древнейшие медные топоры в Восточной Европе // СА. – 1969. – № 3. – С. 135-142.
4. Кржемінський К. Пам'ятки трипільської культури біля м. Кам'янця-Подільського // Хроніка археології та мистецтва. – Київ: ВУАН, 1930. – Ч. 1. – С. 68.

5. Лошаков О. А. Звіт по проведених геофізичних дослідженнях в рамках геофізичної літньої школи Geoscience Field Camp in Ukraine 2017. – Київ, 2017. – 44 арк.
6. Старенький І. О. Євфимій Йосипович Сіцінський – археолог, дослідник трипільської культури / І. О. Старенький, В. С. Прокопчук, А. М. Трембіцький // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 1'2012. – Хмельницький: ІРД, 2013 – С. 138–146.
7. Тиханова М. А. Отчёт о работах Днестровско-Волынского отряда Славянской экспедиции ИИМК АН СССР в 1956 г. // НА ІА НАНУ, №1956/23., 36 л.
8. Ткачук Т. Контактна зона локальних груп трипільської культури етапів ВІІ і СІ на Поділлі // «Археологія і Фортифікація України». Збірник мат-лів V Всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – С. 52–57.
9. Трембіцький А. Кам'янець-Подільська археологічна експедиція Олександра Черниша (1947 р.) // «Археологія і Фортифікація України». Збірник мат-лів VI Міжнар. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2016. – С. 344–348.
10. Черныш А. П. Палеолит и мезолит Приднестровья. – Москва: Наука, 1973. – 128 с.
11. Шкурко С. К. Пояснительная записка к схематической историко-архитектурной и археологической карте гор. Каменец-Подольского (Старый город). – Каменец-Подольский, 1967. – 62 л. // Архів К-ПДІМЗ.

Рис. 1. Супутниковий знімок урочища Татариски

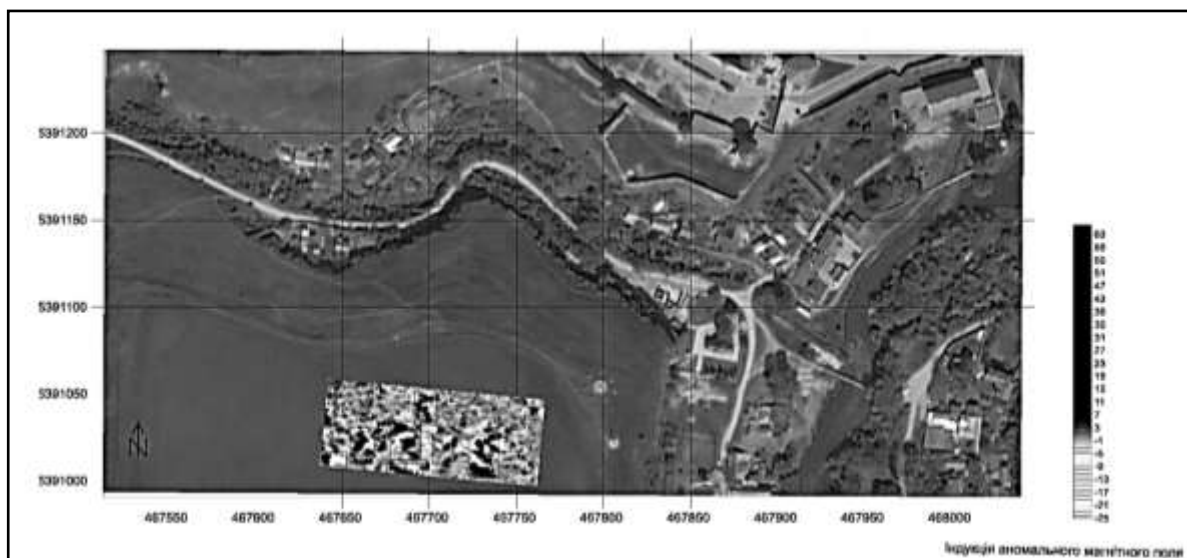

Рис. 2. Карта індукції магнітного поля та її географічне положення в межах ділянки «Хрест» (за О. А. Лошаковим)

Катерина Лехнер

(Львів)

«НЕВЕСЕЛІ ТЕРНИ». ПРИВИД САДИБИ ПОМІЩИКА М.ХАРІНА

Кривий Ріг – промисловий центр України та водночас місце екологічного лиха. Більше 20-ти шахт і промислових підприємств щорічно викидають в атмосферу близько 350 тис. тонн шкідливих речовин. В таких умовах, окрім зменшення викидів, важливим є створення й збереження зеленого шару над містом, а також обладнання рекреаційних зон для городян. До того ж місто має природний, історико-культурний і туристичний потенціал.

Тому нашу увагу привернув занедбаний старий парк (суч. парк «Веселі Терни») – комплекс колишньої садиби поміщика Харіна - в одній з найбільш мальовничих місцин Криворіжжя – меандри річки Саксагань.

За декоративним оздобленням в свій час цей парк міг сміливо конкурувати з найкращими парками того часу. Нині там збереглися 300-літні дуби обхватом більше 5 метрів, і частково збережені споруди кінця XIX – початку XX століття [1].

Тому, метою нашого проекту було розкриття проблеми руйнування й трансформування під власні потреби через приватизацію історичних споруд;